

НАЦИОНАЛНА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ

ФАКУЛТЕТ ЗА ИЗЯЩНИ ИЗКУСТВА

КАТЕДРА „СТЕНОПИС”

АВТОРЕФЕРАТ

МИЛЯНА ВЕЛИНОВА СТЕФАНОВА

ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА СЪВРЕМЕННАТА

БЪЛГАРСКА МОЗАЙКА

(ЕСТЕТИЧЕСКИ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИ НОВОСТИ)

Дисертация за присъждане на образователна и научна степен

„ДОКТОР”

Научен ръководител: проф. Ружко Челебиев

София

2013

СЪДЪРЖАНИЕ:

УВОД	3
ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	3
ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	4
ГРАНИЦИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	5
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПОДХОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ	6
ИСТОРИОГРАФИЯ.....	6
ПОНЯТИЕН АПАРАТ	8
ОПИС НА СТРУКТУРАТА НА РАБОТАТА ПО ГЛАВИ:	9
1. ПЪРВА ГЛАВА.	9
<i>Възникване и развитие на Мозайката до XIX в.</i>	9
2. ВТОРА ГЛАВА.....	15
<i>Насоки в развитието на Мозайката през XX в.</i>	15
3. ТРЕТА ГЛАВА.	23
<i>Особености в появата и насоките на развитие на българската мозайка в периода 50-80-те години на XX в.</i>	23
4. ЧЕТВЪРТА ГЛАВА.....	31
<i>Развитие и тенденции в съвременната българската мозайка в периода 1990-2010 г.</i>	31
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	35
ПРИЛОЖЕНИЕ А	36
ФАКТОЛОГИЯ, ОСОБЕНОСТИ, ПРОЦЕСИ И ПРИНОСИ В КЛЮЧОВИ ЕТАПИ ОТ РАЗВИТИЕТО НА МОЗАЙКАТА В СВЕТОВЕН И НАЦИОНАЛЕН АСПЕКТ	36
ПРИЛОЖЕНИЕ Б	36
ТХНИКО-ТЕХНОЛОГИЧНИ ПАРАМЕТРИ И ОСОБЕНОСТИ НА МОЗАЕЧНОТО ИЗКУСТВО	36
ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ	37
ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	38
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА	38

УВОД

Предмет на изследването

Предмет на изследване на дисертационния труд са тенденциите в съвременната българска мозайка въз основа на приемственост, влияния и навлизане на естетически и технологични новости. Мозаечното изкуство, не само че умело си извоюва челно място сред стенописните и кавалетни техники - по отношение на художествен израз и технологични показатели, но и се превръща в една от най-престижните техники. Българското изкуство също не остава безразлично към тази световна тенденция, независимо от политическите, инвестиционни или критерийни промени.

Масово използвана и постоянно модифицираща се, мозайката е една от малкото техники, която все още не е изчерпана като естетически възможности. Извеждането на същността на този вид техника в контекста на съвременното българско изкуство изисква изследването да се базира на голям брой произведения от различни времеви етапи на развитие. По тази причина бяха издирени и показани съществен брой творби, както от национално, така и от световно значение.

В дисертацията задълбочено са анализирани различните проблематични фактори, които съпътстват проектирането и реализирането на мозаечните произведения. Тяхната структура и система създава необходимостта от добро познаване на широкия диапазон на художествени и материални изразни средства, както и от една тясна обвързаност между естетика и технология. Навлизането на нови, включително и синтетични, материали в съвременното строителство, налага развитието на технологични новости и в произведенията на стенно-монументалните изкуства. В областта на мозайката се откриват пространствени, структурни и комбинативни възможности, които се превръщат в база за развитието на тенденциите в съвременната българска мозайка. В същото време, създаването на нови композиционни, динамични структури и решения обуславя появата на нов тип проблеми и предизвикателства пред

художествените възможности на творците. Проследяват се тенденциите на многопланово разчупване на стенната повърхност, на ефекта на светлосенъчни дисонанси и пространствени решения - вътре в самата равнина на произведението, които поставят редица проблеми пред технологичната реализация на мозайката. Анализират се насоките в комбинативните възможности на мозайката. Проследява се тенденцията към все по-голяма мобилност на мозаечното изкуство. Разглеждат се появата, развитието и приемствеността на българската мозайка, като се осъществява и паралелна съпоставка със световните традиции по отношение на съизмеримост. Изяснява се нивото и степента на развитие, постиженията и специфичните насоки в българското мозаечно изкуство.

Цели и задачи на изследването

Целта на дисертационния труд е да осъществи теоретично изследване и методологически анализ, осмислящи художествената изразителност, насоките и спецификата на развитие, както и причините довели до появата на новите тенденции в съвременната българската мозайка. Да се изясни спецификата в облика на техниката в следствие на обвързаността ѝ с естетико - технологическите взаимодействия.

Предвид поставената цел изследването има следните задачи:

1. Да се проучи и анализира съществуващата и достъпна литература по проблемите на мозаечните произведения, както в световен, така и в национален аспект.
2. Да се издирят и опишат съществуващите и достъпни мозайки с цел да бъдат анализирани и класифицирани използваните в тях художествени решения и технологични похвати.
3. Да се изясни същността на понятийния апарат, прилаган към характеристиките на мозаечното изкуство.
4. Да се проследи естетическото и технико-технологично развитие на

българската мозайка.

5. Да се извърши анализ по отношение на приложението на технологичните новости в българската мозайка от 60-те години на XX в. до 2010 г.

6. Да се изясни приносът на технологичните новости за подобряването, разнообразяването и развитието на художествените качества на мозаечните произведения. Къде са техните слабости, какви са новите разработки и има ли постижения в тази насока.

7. Да се отчетат приносните моменти в българското мозаечно изкуство.

8. Да се определят естетическите тенденции на съвременната българска мозайка и отражението на инвестиционната среда върху художествените качества на мозаечните произведения.

9. Да се анализират комбинативните възможности на мозайката с другите стенописни техники въз основа на новите естетически и технологически тенденции.

Граници на изследването

Дисертационният труд, независимо че се базира върху максимално обширната проблематика на мозаечното изкуство - от възникването му до наши дни, то все пак е центрирано в периода на появата и развитието на съвременната българска мозайка. Под съвременната българска мозайка се визира времевия отрязък от средата на 50-те години на XX в. до днес. Хронологичните граници на изследването са определени изцяло от исторически факти и особености. В този период възниква и започва развитието на мозайката в България, т. к. изпълнението на съществуващите по-ранни произведения не се свързва пряко с дейността на български автори. От 60-те години в художествения живот на България настъпват много промени и нововъведения от политико-икономическо, естетическо и технологическо естество, които поставят пред художниците редица проблеми и предизвикателства. Разгледаното историческо световно развитие, проследяващо еволюцията на мозайката извън описания

времеви отрязък, е необходимо за изграждане на ясна представа за протичащите ускорени процеси в българското изкуство. С цел да се проследи развитието и особеностите на българската мозайка, изследването се съпътства от кратък обзор на световните процеси в техниката.

Методологически подходи на изследване

Методологията има комплексен характер за максимално пълно покриване на целите и нуждите на дисертационния труд и включва формален и сравнителен анализ; описателен метод; биографичен метод; събиране и класифициране на изобразителен материал; иконологичен метод; иконографски анализ. Тази методология дава възможност да се проследи и анализира развитието на изследването в исторически план, да се разгледа творчеството на отделните художници и да се коментират възгледите на други автори и критици по темата.

Историография

Информационната база, върху която стъпва изследването, е свързана с книги, публикации, интервюта, текстови описания и разработки в сферата на мозайката и монументалната живопис, изобразителни източници, както и анализи на реализирани проекти с приложението на нови и синтетични материали.

Съществуващата до момента литература е посветена на ролята на стенописта и другите изкуства в синтеза с архитектурата и на проблема с липсата на такъв между тях. Разглеждани са и онтологичната, гносеологическа, декоративна, монументална и комуникативна същност на стенописта. Работено е и по проблема за архитектурно-художествения, социален и авторов синтез на стенописта и архитектурата. Изследвани са естетическите особености на архитектурата, както спецификата на новата инвестиционна среда („*Монументалните изкуства и архитектура в България*” (1968 г.) на Т. Труфешев; „*Изкуство и околна среда*” (1992 г.) на В. Ангелов; „*Българска монументално-декоративна живопис през 50-те – 70-те години. Проблеми на*

художественото развитие” (1980 г.) на Т. Димитрова; *Стенно-монументалните изкуства през XX в. България, Европа и света*” (2008 г.) на Д. Чулова-Маркова; *„Мозаечното изкуство в архитектурното пространство”* (2010 г.) на И. Илиев; и др.).

Публикациите, посветени на възникването, технологичната и естетическа еволюция на мозайката в световен аспект са много на брой, но са разпокъсани по отношение на период, предмет и проблем на изследване и т. н. (*„Mosaici greci e romani”* (2010) – U. Pappalardo; R. Ciardiello; *„I Mosaici della Basilica di Aquileia”* (2008) – G. Marini; C. Grieco; *„Micromosaici Romani”* (2008) – R. Gangemi; *„Saint Peter in the Vatican”*, Jaca Book 2011 и др.). Същевременно за някои периоди, свързани с етапи от развитието на мозайката, достъпната литература е твърде оскъдна, недостатъчна или непълна. Това налага задълбочено проучване, обобщаване и извеждане на ясни тенденции, улесняващи съпоставката с насоките в българското изкуство.

В световен аспект съществува и литература посветена на съвременните материали и тяхното приложение в стенописата, мозайката и строителството. Публикациите с технико-технологична насоченост в България са ограничени и предметът на изследването им не е съсредоточен върху конкретни приложения в мозаечните техники (*„Класически техники и съвременни материали”* (2010 г.) на З. Каменаров). Литературните източници, посветени специално на българската мозайка, се свеждат до единични публикации, фокусирани върху конкретно произведение и не касаят технологичните особености. (*„Структуриране на образният строй в светските стенописи и мозайки в България през 80-те години на XX в.”* (2010 г.) на А. Александрова; *„За съвременната мозайка”* (2011 г.) на Й. Спиров). Писаното за българската мозайка е част от изследвания с друга проблематика, касаеща глобалната визия на монументалното изкуство в България. До момента все още няма конкретна разработка относно появата и тенденциите в развитието на съвременната българска мозайка, нейните естетически и технологически новости. Липсата на цялостен и компактен труд по тези въпроси наложи необходимостта от неговото

написване.

Понятиен апарат

Изясняването на понятийните конструкции е от изключителна важност за всеки един труд, посветен на анализ на определен етап от развитието на визуалното изкуство. Съществува обаче литература, уточняваща термините и понятията от общ характер, както и тези свързани с практическата ежедневна художническа практика (напр. орнамент, тон, нюанс, растер, композиция, синтез, перспектива, динамика на пространството, стенописни техники - буон фреско, а секо, витраж, сграфито, комбинирани стенописни техники и т.н.), което ги прави достатъчно популярни и оттам – ясни. Явен пример за това е изследването *„Стенописта. Проблеми и предизвикателства”* (2009 г.) на О. Гочев.

Ето защо, в настоящия дисертационен труд не се налага обособяването на отделна глава касаеща тази проблематика. По отношение на термини и понятия широко използвани от общата теория има допълнителни уточнения в Приложение А *„Фактология, особености, процеси и приноси в ключови етапи от развитието на мозайката в световен и национален аспект”*.

Специализираната терминология, прилагана в рамките на дисертацията се разпростира основно в технико-технологичният контекст на изследването, поради което значението и смисълът, в който е използвана, са уточнени и развити на мястото на употребата ѝ, както и в Приложение Б *„Технико-технологични параметри и особености на мозаечното изкуство”*. Фокусът е поставен върху понятието „мозайка”, което ще бъде използвано, както като обобщаващо и класифициращо, така и когато става дума за отделни произведения и творби.

Термините, свързани с технико-технологичния аспект на мозаечното изкуство (напр. видове редежи), както и имената на фирми, фабрики и ателиета, съсредоточени в областта на мозайката, се употребяват с оригиналните им наименования, изписани на латиница.

ОПИС НА СТРУКТУРАТА НА РАБОТАТА ПО ГЛАВИ:

1. Първа глава.

Възникване и развитие на Мозайката до XIX в.

Разгледаният в първа глава период е показателен по отношение на възникването и формирането на мозаечното изкуство в световен аспект. Зараждането на изкуството на мозайката се отнася към VIII-VII в. преди новата ера, но през Античността се формират видовете мозайка в зависимост от изграждащите я модули. Обособяват се различните редици, както и „директния“ метод със съответни вариации в изпълнението му. Привеждат се и се анализират примери („двореца в Пела“, мозайките от Шатби“, „мозайките на Сосоз“, „колекцията на музея Бардо“, „вила Армерина“, „вила Адриана“, „Палестрина“ и др.), свързани с античните мозаечни центрове: Пела, Александрия, Пергам, северна Африка, Рим и др. Въпреки че има преходен характер между техниките и не се залагат трайни тенденции, се поставя началото на комбинираната мозайка, състояща се от еднородни или разнородни, обработени или необработени модули. През периода се усъвършенства инструментариума и се установява специализирано производство, сформират се екипи и се обособяват професии. Мозайката се налага и доказва като техника, покривайки широк спектър от възможности за украса и приложения. От частни домове, публични сгради, открити пространства, храмове, задоволявайки естетическите, религиозните, информационните и рекламно-пропагандните нужди на обществото. Техничко-технологичното изграждане еволюира и довежда до разширяване диапазона на изразните средства и похвати. При такъв фундамент и условия, мозайката може единствено да се усъвършенства и прецизира като процес и технология на следващите етапи на развитие. Настъпващите модификации, вследствие на променящата се естетика, са пряко свързани с особеностите на обществото и неговата еволюция в исторически план.

В епохата на Ранното Средновековие мозайката съвсем логично намира своето приложение в християнското изкуство, като полага основите на

петнадесет вековно развитие в тази област. Съпътствана от множество метаморфози, касаещи изобразителната ѝ страна, мозайката започва преход на поява на човешки изображения. Този процес се развива енергично от момента на установяването на централизирана църква, която е принудена да се откаже от декоративните флорални и зооморфни решения и да се обърне към далеч по-могъщото средство за пропаганда на своите идеи - изобразителна мозаечна живопис, широко ползваща човешката фигура. Това става възможно, по причина че църквата успява да се наложи в управлението на държавно ниво и да се превърне в основен инвеститор в областта на изкуството и архитектурата. Съвсем не случайно, църквата се обръща към най-ефективната, престижна и трайна техника - мозайката, поставяйки пред нея задачата за изобразяване на основните християнски идеи. Развитието на мозаечното изкуство провокира появата на центрове и школи, сред които са Равенската и Римската, Константинополската, Сирийската, Сицилианската, Венецианската, Флорентинската, Грузинската, Киевската, както и множество провинциални, а водеща техника е *opus tessalatum*. Анализират се произведения, принадлежащи на изброените центрове („Сан Витале”, „Санта Мария Маджоре”, „Св. София”, „Храма на Омаядите”, „Монреале”, „Сан Марко”, „Флорентинския Баптистерий”, „Възнесение Христово” в Цроми, „Св. София” в Киев, Аквилея и др.) и се отчита приносното им значение по отношение на еволюцията на техниката.

Зародилата се през III в. пр. н. е. техника *opus sectile* еволюира през Средновековието и в периода на Възраждането достига внушителни естетически постижения, които се свързват с т. нар. „флорентинска мозайка”. Получената подредба представлява различен вид композиции, вариращи от чисто орнаментални до сложни фигурални и пространствени решения, носещи наименованието „каменни картини”. Именно този тип произведения прославя флорентинските ателиета и довежда до разпространение на техниката извън пределите на Европа.

Резултатите, постигнати на технико-технологично и естетическо ниво са

естествено следствие от фундаментални процеси от по-ранен етап касаещи развитието на мозаечното изкуство. Една от причините за настъпилата популяризация и експанзия на техниката през XIX в. е успешният опит мозаечното изкуство да се фокусира в голям световен център, в който водещи художници, архитекти и изпълнители да се колаборират. Резултатът от общите дейности довежда до създаването на архитектурно-мозаечният комплекс „Св. Петър” в Рим, който до голяма степен става важна предпоставка за развитието на техниката. На територията на ансамбъла се откриват и прилагат нови методи и похвати, усъвършенства се процеса на изпълнение, а в производството на материала настъпват съществени модификации.

В продължение на четири столетия в катедралата „Св. Петър” множество художници са практикували, уточнявали и усъвършенствали мозаечната технология и начините ѝ на изпълнение. В края на XVIII в. мозаечното изкуство разполага с ясна изведена система на реализация, обогатена със значителни нововъведения. Исторически погледнато, въпросната концентрация и съсредоточаване на мозайка основно на едно място, със съпътстващата я структура на организация, производство и изпълнение, довежда първоначално до еволюция на технико-технологично ниво. Натрупаните познания, усвоените и успешно приложени нововъведения, неминуемо се отразяват естетически и дават категорично нови насоки на мозайката. В периода XVI-XIX в. катедралата „Св. Петър” в Рим и в частност „Fabbrica di San Pietro” се явяват силен икономически и образователен фактор, популяризиращ изкуството и техниката и стимулиращ производството на материал. В северна Италия са създадени десетки работилници за обработка на стъкло и смалт. В мозаечното студио към „Fabbrica di San Pietro” през XIX в. се обучават художници от други европейски страни. Същевременно се отчита миграция на майстори мозайкисти от Рим към други части на Италия и Европа, където създават производствени и образователни центрове.

XVIII –XIX в. е период, в който се оформя и развива важна тенденция, определяща облика и насоките в съвременната мозайка. Ключова роля играе

откритото през 1727 г. ватиканско мозаечно студио, което започва да реорганизира дейността си чрез изява в кавалетни форми. Мозайките в катедралата „Св. Петър“ налагат нови похвати и технология, свеждащи се основно в постепенното намаляване на размерите на тесарите и произтичащите от това промени в подредбата. По този начин, на преден план в техниката излиза желанието за постигане на прецизност, на деликатни живописни преходи, на перфектна рисунка и пластична моделировка. Насоката на кавалетизация довежда до поява на малки, дори миниатюрни по размери мозайки, известни като „мозайко минуто“ или „микро мозайко“. Техниката е естествено продължение на мозаечната иконопис от Византийското Средновековие. Микромозайката се явява важно стъпало в развитието на техниката и определя насоката на еволюция на съвременната мозайка. Въпреки кавалетния си характер, нейното отражение в монументалните търсения е видимо. Техниката и технологията на микромозайката излизат от приетите до момента схеми и разбиват границите на традиционното – смесвайки различни реджи и комбинации на разноформатни модули. Отражението на тези промени откриваме в монументалната практика в края на XIX в. Възниквайки от кавалетни тенденции в стенната мозайка, микромозайката провокира в последствие съществени изменения в посока на производство, приложение на нови като форма и цвят модули. Техниката определя и друга характерна тенденция – мобилността на съвременното мозаечно произведение. Тази линия в развитието на съвременната мозайка се практикува и налага през втората половина на XX в. и подобно на микромозайката е извадена от статичността, архитектурната зависимост и ограничеността на възприятието. Запазва ювелирния си характер и излъчване, но същевременно успява в своята мобилност да съхрани и съчетае както кавалетното, така и монументалното в техниката.

През втората половина на XIX в. формиращата се естетика на развитие на националните стилове в изкуството (архитектура, музика, литература), произтичащи от средновековната история и митология на народите и базираща

се на културата на Романтизма, прераства в една от линиите на изкуството на Сецесиона. Това е способствало възраждането и на множество занаяти и техники на ново ниво в съответствие с потребностите на оформеното капиталистическо общество. Средновековните занаятчийски технологии се трансформират, поевтинявайки значително като производство, материали и достъпност. Техниката се модифицира, като се променя метода на работа, ускоряват се процесите на изработка и получаване на материал. Конкретната организация на мозаечно ателие е изключително сходна, с подобни дейности от Античността, но далеч по-ефективна. Основната разлика с дейностите от предишните епохи е техницизирането и модификацията на процеса на изработка и усъвършенстването на производството на материала. Включването на нов метод на подредба, известен като „индиректен”, позволяващ бързо изпълнение и лесен монтаж и транспорт, довежда до „производство” на мозайки в промишлени количества. Възникването на техниката се свързва с част от мозайките на катедралата „Св. Петър” в Рим, а поради по-нататъшното ѝ приложение в реставрацията на катедралата „Св. Марко” във Венеция (средата на XIX в.) е известна и като „венециански способ”.

В исторически план повечето европейски страни нямат такива традиции в мозаечното изкуство както Италия. Големият разцвет в мозайката в европейското изкуство, настъпил във втората половина на XIX в., е в следствие от износ на материали, технология на производство и специалисти от Апенините към континента. В страните от Европа се формират ателиета, откриват се специалности в художествените училища, а в последствие изградилите се специалисти развиват мозаечното изкуство на местна почва през XX в.

Важен фактор за развитието на съвременната мозайка е дейността на значими личности, като: Джан Доменико Факина, Огюст Жилбер-Мартен, Микша Рот, Михаил Ломоносов и др., както и на водещи и новосформиращи се компании - „Salviati”, „Compania Venezia Murano”, „Mosiva Venezia”, „Puhl & Wagner”, „Odorico”, „Orsoni” и др. Силен тласък в развитието на мозайката оказва възникването и организирането на множество образователни структури -

школи и академии, като: Императорско художествено училище в Париж, Императорската Художествена Академия в Санкт Петербург, школата на Микеланджело Барбери, училището на Джакомо Рафаели и др.

Процесът на формиране на нови центрове на мозаечно изкуство в Европа придобива своята завършеност към средата на XIX в. В края на XIX в. мозайката започва разпространението си и в САЩ.

Една от предпочитаните техники през периода на Сецесиона е мозайката. В последното десетилетие на XIX в. и началото на XX в. техниката еволюира и придобива нов облик. Сложният комплекс от технико-технологични, естетически и икономически фактори, рефлектира върху изкуството на мозайката през периода на Сецесиона, формирайки новите насоки и тенденции в развитието му през XX в.

Основната промяна, която Сецесиона като стил внася в изкуството на мозайката може да се смята разрушаването на традиционните граници на техниката и смесването на методите на подредба. Характерната до този период форма на модула се променя в зависимост от изображението. В подредбата се появяват изграждащи елементи – неправилни и с различни размери, като в една мозаечна композиция се срещат вариращи от квадрат и правоъгълник до многоъгълник и напълно неопределими като форма. По този начин се нарушава модулната целесъобразност и единството на принципа на подредба, довеждайки до размиване и смесване на наложените традиции и стереотипи в класическите *opus tessalatum* и *opus sectile*.

Интересът към нетипичните до този момент материали за мозайка в Европа като порцелан, керамика и майолика се провокира от създаването на множество керамични ателиета. В случая се касаело за опит да се възродят художествените занаяти, свързани с народното изкуство. Създадената керамика осмисля по специфичен начин стилистиката на народното творчество и откликва на определени страни на фолклорно-художествената традиция. Техниката представлява своеобразно съчетание на рисунъчно - живописни похвати, постигнати с глазури и мозаечни принципи.

Сложните процеси на технико - технологична еволюция, свързани с промяна в подредбата, в методите на изпълнението, модификации на производство и обработка на смалт и керамика, както и разширяването на диапазона на използваните материали, довеждат неминуемо до съществено изменение в облика на мозайката. Това развитие, провокирано от естетическите характеристики на няколко направления и стила в изкуството, рефлектира и в чисто икономически и социален аспект. Новите форми на рекламно-търговски и културни взаимоотношения в Европа, свързани с възникването на световните изложения и салони на изкуството, дават неимоверен тласък в развитието и визията на мозайката. В този смисъл, разглежданите процеси и промени, касаещи развитието на мозайката особено през втората половина на XIX в. са основополагащи за формирането и насоките на съвременната мозайка.

Известната доза закъснение, с която мозайката следва стиловете и особеностите в развитието на изкуството, в сравнение с останалите техники, е обвързано с доказаната ѝ елитарност, времеемкостта на изпълнението и с монументалният ѝ характер.

2. Втора глава.

Насоки в развитието на Мозайката през XX в.

Втора глава проследява и анализира развитието на мозайката през XX в. в световен мащаб. В сложното и много противоречиво изкуство на този период малко явления се отличават с цялостност и всестранна разработка. Често сменящата се художествена мода и акцент на актуалност, характерни за съвременната творческа дейност, са подлагали на ревизия школи, течения и направления в живописа, скулптурата и архитектурата. Ситуацията, в която водещи представители на художествената култура избират за място на своето творчество, не родната им страна, а държави, където могат да се отдадат на изкуството, по лични, финансови или политически причини, се превръща в

типична за XX в. По този начин е съвсем логично да се очертае и тенденция за постепенно дифузиране на националното, и формиране на интернационалното изкуство.

Изкуството на XX в. възниква в ситуация на криза на западноевропейската култура. Представителите на новото изкуство виждат изход от нея в създаване на принципно различен свят и човек на основа на трансформираното изкуство. Паралелно с тези процеси протича и масовизация на художествените възгледи, обединение и синтез на различните видове изкуства. Една от най-изведените в това отношение е монументалната живопис, съпътствана с множеството си техники на реализация. Нагаждането и модификацията на стенните практики към общия вкус не подминава и най – елитарната и престижна техника - мозайката. С появата и развитието на Сецесиона, може да се говори и за възникването на съвременната мозайка. Като вид изкуство – тя разкрива възможностите си като техника паралелно с процесите на формиране на обществото, отговаряйки на държавна или частна поръчка. Разнообразието на нови материали предоставя широк избор от техники и стилове в реализацията на мозаечните произведения. Съвременният вариант прави опит за излизане от границите и каноните на класическото изкуство, малко или много, основавайки се на тях, като предоставя на художника максимум свобода в творчеството. Това се изразява в подбора на материала за тази техника и в начина му на подреждане. Освен традиционните до XX в. материали – смалт и различни породи цветен камък и дървесина, се появяват керамика, порцелан, стъкло, метал, стъклокерамика, полимери, предмети от бита и отпадъчни продукти. Формират се нови начини на подредба, като „неправилен”, „смесен” и „пикселов”.

В периода между двете световни войни се отчита активизиране в областта на мозаечните реализации в глобален мащаб. В страните от Европа интересът към техниката се възражда и се възобновява традицията за украса на фасади и интериори на представителни обществени сгради и комплекси. В изкуството от периода се отчитат две основни тенденции. Едната – по-

консервативна, се свързва с репликиране или цитиране както на древни паметници и произведения, така и на утвърдени от по ново време стилове. До голяма степен това е залагане на доказани и познати естетически решения и носталгия по древната класическа техника. Другата – следва една по новаторска линия, свързана с изразяване на авторска индивидуалност и търсене, отразяващи се в техниката. Първата линия, канализирала антични, ранно-средновековни и национални стилове с нюанси на Неокласицизъм и Сецесион, е преобладаващата и се свързва с изкуството на повечето европейски страни, включително и на тези с тоталитарни режими. По-прогресивната посока, повлияна от моделните течения от началото на века, се изразява основно зад океана, а в Европа се свързва с творчеството на Борис Анреп, Макс Пехщайн, Джорджо Северини.

Обликът на американското мозаечно изкуство от първата половина на XX в. се определя от фирмата „Ravenna Company“. Структурата на фирмата е идентична с тази на известните европейски компании в областта и разчита на привличането и кооперирането с художници мозайкисти - Хилдрет Майер, Бари Фаулкнер, Ричард Хаинс и др.

Мозайките от първата половина на XX в. в САЩ са повлияни от модерните течения настъпили в европейското изкуство като Кубизъм и Експресионизъм, както и от мексиканските монументалисти. До голяма степен техниката се декоративизира и оплоскостява. Налага се деформация и абстрактност във формата, в която се обединяват кубистичните импулси на Брак и Пикасо с популизма на мексиканските стенописци. Появилата се условност в пространството и в трактовката на детайлите рефлектира върху изразния език на мозайката. Подобен вид естетически решения неминуемо довеждат до елементаризиране на техниката, изразена в нелогичност на подредбата, създаваща впечатление за спонтанност и неорганизираност. Доминиращият в Америка Абстрактен Експресионизъм, като насока от Американския Модернизъм, се изразява в мозайката, не толкова в динамичността на композициите, колкото в динамика на използвания модул и

подредба.

Консервативната линия в мозайката е далеч по-разпространена в европейското и световно изкуство през XX в. Тя следва добре познати схеми и изразен език и често пъти се свежда до възпроизвеждане на известни образци или залага на заучени решения в подредбата и моделировката.

През XX в. пряката зависимост на формите на изкуството - неговата стилистика и език, от идеологията рефлектира в качеството на естетическа закономерност в естетиката на тоталитарните режими. Езикът на съвременното изкуство, формиран в първите десетилетия на XX в., характеризира се със свободни търсения и изразяване на индивидуалност, като футуристичен nihilизъм и кубистичен анализ, експесионистичен, емоционален протест и сюрреалистично рационално отрицание, се оказва непригоден за целите на фашизма, комунизма и пр. В исторически план е доказано, че сходните политически системи пораждаат сходно изкуство. В резултат възниква „интернационалният стил“ на тоталитарната култура в изкуството на XX в. и само по морфологически признаци – расови, етнически, географски, може да се определи принадлежността на дадено художествено произведение. Интензивността на процесите, произтичащи в тоталитарната държава, свързани с вътрешно партийни интереси и борба за власт, тяхната концентрация или разтегленост във времето, определят последователността на етапите на налагането на езика на тоталитаризма и степента на неговата кристализация и чистота.

Изложеното до тук трикратно е потвърдено в изкуството на класическите тоталитарни държави на XX в. – Италия, Германия и Социалистическия блок, начело със СССР.

В италианското изкуство до Втората световна война, доминира монументален стил на героически реализъм, като той трябва да утвърждава всеобщото благополучие на „новата Римска империя“, да пропагандира култ към „човека – войн“, шовинизъм и империалистическа експанзия. Стремещът към грандиозност, неудържима възхвала към традицията на императорския Рим

се изразява в творбите на художниците от този период. Все пак, за разлика от останалите тоталитарни режими от първата половина на XX в., италианския фашизъм проявява относителна търпимост в областта на художественото творчество към актуалните за момента течения в изкуството. По този начин в изкуството на Апенините между двете световни войни се получава своеобразен компромис между традиционализъм и модернизъм.

Мозаечните произведения от този период, подобно на останалите техники се характеризират със статика на композицията, изтерзан патос и схематизъм на изображението, като най-мащабни и показателни са реализациите на „Форо Италико“. Подчертания стремеж към монументализъм, съчетан с опростенчески рационализъм и фрагментаризъм довеждат до неестествена неподвижност, подсилена от графичното решение. В мозайките се засягат отчетливо милитаристичните и антихуманните идеи. Тромавите, насилствено огрубени и пластически неизразителните фигури пропагандират култ към силата и естетически обосновават агресивния характер на фашизма.

Обликът на мозаечното изкуство в Италия по време на фашизма се определя от смятания за баща на съвременната мозайка Джино Северини. Очертаната от него линия в мозайката се превръща в закономерна тенденция в развитието на техниката през XX в. Творчеството му от 30-те години се явява знаково за техниката и служи за база и модели на изграждане, композиция, подредба и цветови гами в последващия период.

Съветското изкуство не остава напълно изолирано от световните процеси и тенденции в мозайката. Комбинацията на мозайка и други стенни техники позволява да се избегне безликата шаблонност, настъпваща в тоталитарното изкуство, като по този начин се осъществява опит до голяма степен за неповторимост. Значителен тласък в развитието на мозайката в съвременното изкуство се явяват обмена в областта на културата между сродните организации в съществуващия тогава социалистически лагер и множеството местни, национални и международни конкурси, които се организират в страната. Осъществения пренос на идеи и практики рефлектира върху облика на

мозайката, нейната структура и пластика. Развитието на техниката в СССР представлява един цялостен, последователен, естествен исторически процес, в който съществува вътрешна органична връзка между сменящи се един с друг периоди. В рамките на петдесет десетилетия мозайката се преобразява, както естетически, така и технологически, преминавайки през различни стилове от образно-декоративен, до абстрактен със съпътстващи подредби. Подобна еволюция до голяма степен се дължи на значителните средства, инвестирани от държавата в областта на изкуството, което е позволило на определени кръгове от художествените среди да развият и реализират своите идеи. Мозайката, за разлика от останалите техники, е изключително благодатна за интерпретация и развитие на различна стилистика, което се дължи на неограничените възможности на използваните материали и тяхната комбинация. От друга страна, винаги е била оценявана и подчертавана нейната елитарност от управляващата класа в конкретния случай – комунистическата партия, която отделя внушителни хонорари, довели до мащабни реализации и създаване на бази за производство – т.нар. комбинати и институти. С мозайка са украсени мавзолея на Ленин на Червения площад, Кремълския дворец и метрото. В последствие се прехвърля на стените на училищата, пионерските лагери, културните домове, почивните станции, жилищните сгради, заводите и фабриките, болниците и поликлиниките и дори автобусните спирки. По този начин мозайката се превръща в своеобразен символ и визитна картичка на Съветския съюз. При такива условия, напълно естествено е техниката да се развива и модифицира и наред с масовата шаблонизирана като естетика мозайка, да възникват и налагат едни по-смели, по-модерни решения. Етапът на развитие на мозайката, свързан с тоталитарното изкуство на СССР, може да се смята за приносен към световната култура по отношение на високия ръст на професионализъм и технологическо усъвършенстване. Изграденият модел се възприема от останалите социалистически страни и дава своето отражение върху развитието на изкуството им.

От 60-те години на XX в. започва окончателното изкрystalизиране на

облика на съвременната мозайка. Тенденциите, заложи от втората половина на XIX в. в развитието и популяризацията на мозайката, техническото и технологично израстване, започнало като съществени нововъведения на чисто занаятчийско ниво и обогатено впоследствие през XX в. със съвременни средства и познания, довежда до значителни метаморфози. Множеството модерни течения и насоки в изкуството, промяната в нагласата на публиката и потребителя в продължение на повече от половин век насищат и повлияват естетически на техниката, канализирайки я в различни направления. Мозайката като част от изкуството на XX в. следва неговите тенденции и се обособява в две големи направления: класическа - традиционна, фокусирана основно в сакралното пространство и модерна мозайка, включваща различни линии, осъществяващи паралел с актуалните течения в съвременното изкуство включително и масови, като по този начин задоволява естетическите и комерсиални нужди на обществото.

Дълги години, изключена от дебата за съвременно изкуство в последното десетилетие на XX в. мозайката намира своята ниша сред множеството "изми", криещи се под покрива на Постмодернизма. Подобно на останалите видове изкуства, съвременната мозайка се установява върху нови закони на развитие, стремително отдалечаващи се от традиционните. На преден план излиза авторското, неповторимото, неправеното до момента или преработка на известни цитати, чрез което се променя смисъла и значението на предходното. Като цяло съвременната мозайка е изтъкана от противоречия както повечето нови течения, но това, което я утвърждава до голяма степен се дължи на изключително жизнеспособен еkleктизъм, който замаскира почти всичко протичащо под повърхността на „модерните търсения“. До голяма степен водещ е процесът на изпълнението, идеята и произтичащото отражение върху техниката и материала.

Анализира се направления като „Спонтанна; Пикселова; Траш; Концептуална; Пикасете; Силуетна; Експресионистична и Ансамблова Мозайка“ и автори като Марко Бравура, Нане Заваньо, Саманта Холмс, Душана

Бравура, Лучана Нотурни, Лука Барберини, Тойохаро Кии, Феличе Нитоло, Монир Шахруди Фарманфармиан, Джулио Кандусио, Сергей Кузнецов, Сергей Чобан, Флавио Фавили, Никола Бола, Марко Моросини, Рикардо Ликата, Соня Кинг, Ема Бигс и др.

Важна стъпка в посока формирането на съвременната мозайка е изграждането на научни структури и практически звена към тях. В този смисъл се отчита приносното значение на Равенската, Фриулианската, Ленинградската и Московската академии за изящни изкуства по отношение на изучаване и популяризиране на мозайката през XX в.

Равена, известна с идентичността си на световен мозаечен център, провокира появата на подобни центрове с аналогична структура в Европа и Америка. Асоциации са създадени в САЩ, Русия, Великобритания, Франция и др., които имат за цел да представят, насърчават и подкрепят съвременното мозаечно изкуство. Организацията осъществяват изложби, публикации, уеб сайтове, събития с образователна цел, обмен на опит и контакти с творци и институции. Развитието на съвременната мозайка е свързано с финансиране по схема типична и наложена за останалите видове модерно изкуство. Създават се центрове, организират се сдружения, асоциации и групи, субсидирани посредством конкурси, симпозиуми и пленери от фондации, компании и други обществени структури, включително и частни меценати.

В периода след политическите промени от края на 80-те и началото на 90-те години в страните от източния блок настъпват промени, водещи до сближаване със световните тенденции в развитието на съвременната мозайка. Старите структури се разпадат или трансформират и художниците посредством сдружения, асоциации, като самостоятелни творци или компании, продължават дейността си в областта на техниката. Държавата вече не е единствен и основен инвеститор в областта на изкуството, като тези функции се поемат от частния сектор, фондации и пр.

Наред с модерните насоки на развитие на мозаечното изкуство през XX в. традиционните форми на мозайката се практикуват с константен успех. В

световен мащаб редица автори, фирми, мозаечни ателиета и учебни заведения продължават да работят в естетиката на класическата мозаечна техника. В този смисъл мозайката като част от изкуството следва неговия модел, тенденции, етапи на развитие и трансформации. В днешния постоянноменящ се художествен контекст тя се явява в целия диапазон на насоки – от традиционно-консервативни, масови – до модерни типографски сегментации, за които е важна идеята, а не техниката. Независимо от естетическите посоки, които поема мозайката, тя винаги остава луксозната кожа, която може да покрие всичко.

3. Трета глава.

Особености в появата и насоките на развитие на българската мозайка в периода 50-80-те години на XX в.

Трета глава разглежда основополагащ за появата и развитието на българската мозайка период: 50-те – 80-те години на XX в.

Непосредствено след Втората Световна война в България настъпват съществени политико-икономически промени, характерни за редица страни от Централна и Източна Европа. В България се налага тоталитарна власт и следващите от това типични промени се отразяват на всички нива, включително и на културно. Напълно логично, културната политика на страната и произтичащата от нея естетика е идентична с принципите, формите и езика на тоталитарното изкуство. България бързо възприема наложения съветски модел и гравитирайки около него прави опит за придаване на специфичен и сходен облик на художествените произведения. Ето защо, в главата са разгледани специфичните особености и причини от политико-икономическо естество, дали своето отражение върху културната структура и институциите, формирали българското изкуство в т.ч. и мозайката.

Отчетените във втора глава основни характеристики на тоталитарното изкуство се съотнасят и към българското. Формираните принципи на монументалната живопис със стремеж към обществено-значима тематика,

акцентиране на водещата роля на новата власт посредством извисяване на социалния смисъл на историческия процес и към утвърждаване на идеалите на социалистическото общество, се стоварват върху културните среди.

Мозайката в социалистическия период, подобно на останалите стенни техники, обхваща цялостния репертоар от теми и ползва известните за тоталитарното изкуство иконографски схеми. Тематичния обхват мозайката, като част от стенните изкуства, е подчинен на общата представа за историко-героични, партийно-идеологически, обществено-социални и фолклорно-митични теми.

По отношение на тематичния диапазон, иконография, изграждането на образният строй, използваната символика, както и за синтеза на монументалните изкуства, съществуват множество трудове и публикации. В значителна степен естетическата проблематика, съпътстваща българското тоталитарно изкуство, е изчерпана и изяснена от автори като Ч. Попов, Д. Аврамов, Т. Димитрова, М. Киров и др. Мозайките, като част от монументалното изкуство през социализма, са били обект на иконографски и иконологически анализ. Целта на настоящия труд е да проследи появата, развитието и най-вече приносните моменти в българското мозаечно изкуство и по тази причина фокусът е изместен в технико-технологична посока. Затова в изследването е осъществен обстоен анализ на материалите, произхода и начините на обработка, особеностите на етапите и техниките на изпълнение. Колкото до наложената и циркулираща в научното пространство класификация на типовете стенописни творби (в т. ч. и мозайката) – „живописно-пространствени”, „проскостно-декоративни” и „междинни”, то очевидно е, че мозаечните произведения през социалистическия период до средата на 80-те години се причисляват само към вторият вид. По никакъв начин в тях не се откриват нито обемно-пространствени, нито живописни, нито компромисно-междинни изграждания и моделировки. Мозайките постигат единствено декоративен ефект поради елементарно тълкуване на естетическите проблеми и технико-технологична неадекватност, което довежда до формалистични търсения и повърхностна наподобителност.

Появата на ярки и активни цветове не довежда до постигане на живописен ефект, а в съчетание с монотонността на моделировката и изграждането с еднакъв като формат модул, плоскостният резултат се засилва.

Правейки общ преглед на мозаечното изкуство от 60-те – 80-те години, много ясно се набелязват тенденциите на развитието на техниката. Категорично можем да говорим за декоративно-плоскостна линия в мозайката с разклонения в две посоки. В първия вариант - художниците се съсредоточават в изграждане с естествен камък. Те търсят разнообразие в различни по размер и фактура модули, като осъществяват опити за разбиване на равнината чрез триизмерни нива.

Втората насока се свързва предимно с комбинации на смалт и камък, като желанието за излизане от декоративността се изразява не в постигането на релеф, а с по-сложна трактовка на формата, свързано по-скоро със светлосяньчна моделировка посредством различни редежи.

В крайна сметка, поради бедната палитра и еднотипен материал и модул, убедително живописно изграждане не се постига и мозаечните произведения запазват плоскостният си характер.

Въпреки значителните успехи на останалите монументални техники, мозайката от периода на тоталитарното изкуство до голяма степен стои чуждо и грубовато на фона на прагматичната, монотонно ритмизирана архитектура. Причините довели до такова впечатление варират в огромен диапазон от чисто естетически, материални, икономически, до политически и организационни.

Българският художник, въпреки че търпи известна теоретична подготовка, няма практическо отношение към новите изисквания и по-скоро традиционно и исторически е обвързан със сакралната монументалната украса. Ограничения обмен на опит, слабата техническа подготовка, силното влияние на схематичния декоративизъм, следствие от повърхностното разбиране на синтеза между изкуствата, свеждащ се до абсолютизирането на зависимостта на стенописа от стената, довежда до елементаризирането на техниката.

От създаването на България до 60-те години на XX в. нито един

художник практически не е работил в техниката на мозайката. Перфектните в живописно и техническо отношение произведения от първата половина на XX в., свързани с украсата на Съдебната Палата и ПКСХП „Св. Ал. Невски”, са изпълнени от чужди компании по проекти на наши художници. Реално българската мозайка се ражда в нашето съвремие и първите ѝ стъпки са несигурни, хаотични и до голяма степен неосъзнати. Затова техниката стартира с несложни подредби и плоскостно-декоративна трактовка.

Въпреки тесните икономически и културни контакти със СССР, българската мозайка не може да се сравнява с естетическите и технологични постижения на съветските мозайкисти. Като цяло българските художници не се възползват от техническите и професионални похвати и класически материал, а се съсредоточават основно в използването на камък и специфични примитивни редежи. В този смисъл, използването на смалт до голяма степен се обезсмисля. Българската мозайка в периода 60-те – 70-те години е показателен пример за обезличаването на един от най-ефектните материали в тази техника. Смалтът в нашето изкуство се ползва по идентичен начин с камъка. Насича се грубо, използва се на едри големи тесари, третира се като облицовка и се изпълняват мозайки основно в директен метод със скучни прави редежи или смесени често хаотични подредби, но в крайна сметка резултатът се ограничава до плоскостно - декоративен. При един подробен оглед на българското мозаечно изкуство, категорично можем да твърдим, че мозайката през социалистическия период е каменна, а използването на смалта се свежда до внасяне на цвят. В много редките и епизодични случаи на изпълнение на смалтова мозайка, ефекта и крайният резултат са идентични с тези на каменната. За това допринася основно погрешно изградената представа на българският художник-мозайкист за мозаечната техника, свеждаща се до облицовъчен подход. По този начин, редежът се опростява, модулът уголемява, като се разчита на фактурността му. Значението на материала е ограничено да придава цвят или по-скоро нюанс на плоскостта. В този смисъл, меките и твърди породи камък, керамиката и смалта се използват по един и същ начин.

Причините довели до този резултат - а именно плоска, декоративна, ограничена като цветност и грубовато-примитивистична мозайка, се свеждат до липсата на традиция, погрешно наложени естетически схеми и технико-технологична ограниченост.

Тридесет годишната практика в областта на мозайката дава своя резултат, който се изразява в осъзнаването на спецификата и естетико-технологичните възможности на каменната мозайка. Последното е следствие от разширяването на миогледа на българския мозайкист по отношение на материалите, комбинациите и техниката. От друга страна, прекият контакт с историческото наследство, навлизащата литература и художествени издания, както и техническото усъвършенстване и оборудване, оказват съществено влияние. Не на последно място е и известната демократизация и от страна на контролиращите органи, позволяваща по-свободни художествени изяви.

На фона на значителното еднообразие, схематизъм по отношение на композиция, цвят, фактура и технико-технологично изпълнение, в българското мозаечно изкуство се формира специфична линия в мозайката. Обособяващата се визия на значително отличаващата се от останалото европейско и съветско изкуство мозаечна естетика започва да изкрystalизира и узрява едва в края на социалистическия период – 80-те години. Тази насока е чисто декоративна, абстрактна, разчитаща на съвсем формални търсения. Съпоставката на разнообразните фактури, различни материали и текстури, постигане на различни нива и пространствени планове, комбинации на различни реджи и материали – това са част от богатия език на декоративната мозайка. Възникването на такава насока е съвсем логично и е следствие на емпиричен опит и промяна в мисленето на художниците.

Изведените заключения за художествения живот у нас през 80-те години, свързани с неговата специфика, по повечето пунктове касаят и мозайката. Значителната демократизация и отделени средства се отразяват благоприятно върху естетическите и технологични решения в произведенията. Мозайката, обаче не се вписва в твърдението, че като част от това изкуство не се

определя от ясно обособени тенденции, а от ярки творчески индивидуалности. В този период категорично се обособява насока и тип мозайка, базирана на тенденции разработвани в предходните десетилетия. След тридесет годишна практика, свързана с различни форми на декоративно – плоскостни решения, част от българските художници осъзнават възможностите, които предлагат използваните материали и се съсредоточават в извеждането на техниката на ново ниво. Процесът придобива своята завършеност през 80-те години, изграждайки характерен облик на българското мозаечно изкуство. В тази насока обединяват усилия няколко монументалисти, които са пряко свързани с преподавателската дейност във ВИИИ „Николай Павлович”. Важен момент в определянето на облика на тази част от съвременната българска мозайка е преосмислянето на един от основните технологични принципи, а именно че техниката определя технологията. В конкретният случай наличният и вече познат материал е този, който провокира и определя самобитността и уникалността на произведенията.

Показателно в това отношение е творчеството на Й. Спиоров, Д. Заимов, Р. Челебиев, И. Илиев, Н. Панайотов, С. Ненов, И. Радев, О. Гочев, Й. Марков и др., което представя типичният вариант за периода и очертава водещата тенденция в мозайката. Творбите им се характеризират със запазване и дори подчертаване на плоскостта на стената. Използваният материал и реджеж се канализират в насока на съживяване на равнината в опит за освобождаване от схематизма. Принципите на мозаечно изграждане и композиране, които използват споменатите автори, успяват да разширят значително понятието декоративност. Работейки с познатият и свръхексплоатиран материал – различни породи камък, чрез умели съчетания, те постигат деликатни цветови и фактурни вибрации. Ползвайки отново еднотипният модул, художниците залагат на промяна в цялостната подредба, като подчиняват реджежите на декоративния замисъл. Извежда се тенденция, при която в цялостната система на мозайката преобладава хоризонтална или вертикална като посока подредба на модулите. На този фон се появяват хаотични, кръгови или други обособени

като посока речежи. Осъзнавайки, че художествено – изразните възможности на материала не позволяват обемно, пластично и живописно изграждане в общоизвестния смисъл, мозайкистите разчитат на монохромни, бледи, деликатни нюанси на повърхността, както и на графичен контраст. Подредбата съобразяват и синхронизират с цвета и фактурата на модула. Правият речеж се свързва с гладките като повърхност и неутрални като светлосила тесари. Фактурните и контрастни модули са подчинени на различни формообразуващи изграждания. Полученият резултат може да се определи като декорация в декорацията и същевременно е пример за обединението на двете основни тенденции в стенните изкуства от 70-те години. Тогава „геометричният рационализъм” и „артистичната свобода” се развиват успоредно и едва в 80-те години се съвместяват в мозайката. Основната доминираща тенденция на плоскостно-декоративно решение се оживява от специфичните авторски трактовки на моделиране на равнината.

Художествените решения се концентрират в две насоки свеждащи се до прилагане на противопоставящи се речежи и обемни триизмерни надграждания. Прилагат се типично скулптурни решения, проявяващи се като различни форми и видове релеф, както и като пластични моделировки или отливки.

В края на 80-те години се поставя началото на една нова и различна посока в развитието на мозайката. Тя може да се определи като опит за живописно – пространствена трактовка и е основополагаща за развитието на техниката в постсоциалистическия период, като се свързва с авторите: И. Илиев и Н. Панайотов.

В социалистическия период мозайката в България извървява път, равняващ се на няколко столетна еволюция, съпътствана от множество неуспехи, дължащи се на погрешен подход в тълкуването и осмислянето на естетиката и технологията, като за тридесет години успява да изгради собствен облик. В исторически план всякакви форми на некомпетентност и неграмотност в различни отношения са довеждали до провали на техниката. Логично, подобни процеси, свързани с прехвърляне на отговорност, разделение на проектантите и

изпълнители, неквалифицираността на реализаторите, рефлектират в крайните резултати в българската мозайка. Възникнала като умишлено наложена техника, подтисната от идеологически влияния, мозайката успява да извърви естествения си път на развитие изключително форсирано и в края на 80-те години постига световно съизмерими резултати. Постиженията се свързват с обособяване на декоративна – плоскостна мозайка с абстрактни решения. Акцентира се на декоративни и фактурни изграждания и се постига синхрон и ненаатрапчивост със средата. Тази изведена линия в техниката е релефна, триизмерна и е базирана на ползването и синтезирането на скулпторно-пространствени похвати. Типично за световните тенденции в българската мозайка ефекта се подсилва от допълнителното включване на фактори, като светлина и вода. Този тип ансамблови композиции разчитат на ситуиране, позволяващо различни гледни точки на възприятие.

В периода на социализма България успява да изгради специфичен облик на мозайката в сравнение със страните със сходни политически режими. Липсата на традиция и технологична и естетическа обвързаност провокира художниците към експерименти, които в крайна сметка потвърждават по чисто емпиричен път отдавна известни истини. В хода на тези творчески лутания откриват силата и спецификата на естествените материали и структури, които ги подвеждат в разработването на технико-технологичните параметри в подкрепа на изкристализираната естетика. Затова осъзнаването на проблема със зависимостта на материала довежда до изключително осмисления завои в техниката и локализирането ѝ в една тясна посока позволяваща създанието на уникалната българска мозайка. Въпреки липсата на традиции и сериозното изоставане на българското мозаечно изкуство в сравнение със световното, към края на 80-те години, то успява да достигне известна съизмеримост по отношение на технологичната грамотност и естетически резултати.

4. Четвърта глава.

Развитие и тенденции в съвременната българската мозайка в периода 1990-2010 г.

Началото на 90-те години в България са период, в който настъпва рязка промяна в отношението на обществото към културните ценности и наследство от близкото минало. Проблемите на изкуството отстъпват на заден план и са подложени на преосмисляне. Разкрилите се течения на западното изкуство от 90-те години и тяхното осъзнаване от художествените среди се съпровожда от преоценка на социалистическото наследство в сферата на културата. При съвсем закономерен опит за съпоставка, особено остро се откроява проблема за несъвместимостта между двете насоки и особено в областта на монументалното изкуство. Поставеното клеймо на развенчаната идеология обезценява повествователния смисъл на произведенията от тази епоха и поставя под съмнение формалните и технологически иновации на художниците.

Мястото на основния и до голяма степен единствен инвеститор в областта на изобразителното изкуство се заема от множество частни лица и структури, фондации, културни организации, но отделните средства са крайно недостатъчни, особено за изяви свързани със стенописни и мозаечни решения. Промяната в ценностната система, както и нежеланието на институциите за дискусия и решение на проблема, изместването на фокуса на критиката с ориентация към съвременното западно изкуство, довежда закономерно до съществени промени на художествения живот.

Водещата роля на монументалното изкуство в композиционно-планировъчната схема в организацията на функционалното и културно пространство на съоразението се трансформира в допълваща и ненаатрапчиво освежаваща архитектурата. В този смисъл, развитието в насока на неангажираща и ненатоварваща - абстрактна декорация, акцентираща на материала и съчетаването му, е неизбежна и напълно съизмерима със световните

тенденции.

Стенописните и мозаечни произведения на най-новото българско изкуство безспорно обогатяват образната структура на обема и помещението, но не се явяват определящи, а допълващи в пространственото решение. Основната причина е насочеността и продължаване на тенденцията от по-ранния период от съвременния български мозайкист в сферата на плоскостно-декоративни и абстрактни търсения.

Значението и определянето на съществуващите произведения в интериорите, в контекста на пространствената структура на сградата, се свежда до абстрактно-декоративно, когато темата няма отношение към стилистиката или предназначението на съоръжението. В другия случай се свързва с повествователно-разшифровач подход, акцентиращ на образно-тематичното съдържание на интериора. Примерите, които могат да се приведат се отнасят към малкото художници, работещи в територията на съвременната мозайка – Димо Заимов, Илия Илиев, преподавателите и част от дипломиращите се студенти в специалност „Стенопис” в НХА и ВТУ „Св. Св. Кирил и Методи”.

Подложени на натиска и особеностите на пазара, мозайкистите са принудени да се преориентират технологически и по този начин да се впишат в новите естетически рамки. Постиженията в каменната декорация, положили началото на живописната пространствена моделировка от 80-те години се загърбват и остават в историята като красив знак, съпътстващ отминала епоха. Трудоемкостта, материалното и технологично разточителство в добрия смисъл на думата, мащабността на изпълнението, отстъпват на семпли, прагматични решения. Новата мозайка поема по пътя на масовото, неангажирано изкуство, фокусирано към чисто декоративни функции в интериора.

Формите се редуцират, настъпващата кавалетизация от края на 80-те години се засилва и довежда до естетическа елементаризация на техиката. Навлизайки в частното пространство, мозайката започва да отговаря на съвсем други условия, свързани с частни представи и критерии. Резултатите се идентифицират с масовите виждания за „модерност” и актуалност и се

подчиняват на моментна мода. Художниците се ориентират към лесно достъпни и практични материали, съпътствани от популярни техники.

Мозайката в България извървява изключително интересен път на развитие, съпътстван със смяна на стилове и взаимно проникване на останалите изкуства. Видът ѝ е формиран чрез форсирана еволюция и за сравнително кратък период успява да създаде традиции и да се изравни до голяма степен със световните тенденции. Безусловно обликът ѝ е достатъчно сложен и многопластов, въпреки силно редуцирания авторски състав и ограниченото поле на изява.

Изкуството и в частност мозайката трудно може да се ограничи в рамките на едно направление. Далеч не всички художници от последните две десетилетия са изпитали влиянието на социалистическото изкуство. Те се обръщат към класическите, модерните и най-нови и актуални течения в световното изкуство, както и към традицията на старото българско и сакрално изкуство. Българската мозайка постига високи резултати и в сакралната сфера, за което свидетелстват множеството реализации.

Малкото художници съпричастни на техниката работят в повечето направления на съвременната мозайка, а фактът че творчеството им е известно и напуска пределите на страната е показателно за съизмеримост със световното мозаечно изкуство. Разглежда се творчеството на художниците И. Илиев, Д. Заимов, Р. Челебиев, З. Каменаров, Д. Киров, Хр. Стефанов и др., като се проследяват двете основни линии на развитие: светска - прогресивна и религиозна – консервативна. Анализират се мозайките, реализирани в сакралната сфера и се акцентира върху технологичните нововъведения, провокирани от появата на нови материали и възможностите за комбинация. В другата насока на мозайката се отчита, както актуалния и адекватен синхрон със световните тенденции, така и характерната ѝ склонност към кавалетизация.

Българските мозайкисти използват широка палитра от изразни средства, която не е самоцелна, чрез която изявяват творческата си индивидуалност и служи за създаването на художествен продукт. Активно се прилагат формалните

подходи, характерни за европейско-американския пост-модернизъм, „монтажът“ като ключов принцип на формиране на композицията, стилизацията, условността на формата, тона и цвета.

Актуалността на съвременната българска мозайка се изразява в широкия диапазон, в който се разпростира – от емоционалната изразителност на спонтанната мозайка и пластичното великолепие на ансамбловата, комбинираната и концептуална мозайка, до декорираните, масови, достъпни форми и вечната традиционна линия, базирана на класическите принципи и техники от древността.

Положените усилия за елементаризация на техниката през социалистическия период, превръщайки я в изкуство „близко до народа“, както и появилите се през 90-те години в българското изкуство съвременни течения, за сега не преосмислят нейната елитарност.

Съвременната българска мозайка не напуска определените граници на архитектурата и най-вече интериора, изложбените зали и сакралното пространство. Не се поддава на някои форми на достъпност на западното изкуство, съответстващи на ритъма на съвременния живот и все още е в позиция на водеща специфична техника.

Появата на специализирани мозаечни ателиета и компании е сигнал за повишаване на интереса от страна на обществото и същевременно, уеднаквяване със световните процеси.

Реализациите извън пределите на страната, множеството откупки и отличия от международни конкурси и членства на наши автори в чуждестранни организации, допълват и потвърждават обстоятелството за сравнително високите позиции на българската мозайка в световен мащаб.

В силно свитата като реализация съвременна българска мозайка, характеризираща се с обслужването на частни обекти, лежащи в плоскостта на масовата потребителска култура, се прокрадват и опити в насока на задоволяване на по-висши творчески нужди. Тези произведения индикират, че съвременната българска мозайка и респективно мозайкистите не остават

изолирани от другите направления в световното мозаечно изкуство. Въпреки силно редуцирания им брой, постиженията в тези творби са съизмерими и ясно се идентифицират с определени насоки в световната мозайка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основен извод в настоящето изследване е че мозайката е едно от най-бързо развитите се изкуства в България. Заявила своето присъствие като помощна трансформираща техника в началото на XX в. посредством водещи европейски компании в тази област, едва във втората половина на века започва своето развитие и обособяване. В рамките на шейсет години българските художници успяват да усвоят особеностите и да наваксат изоставането в техниката. В периода на поява и развитие е съпътствана от идентични процеси и особености, характерни за историческата еволюция на мозайката в световен мащаб. Изключително форсираното развитие на мозайката показва необходимостта от присъствието на това изкуство в културното пространство на България. Типично за съвременните техники, поема в множество насоки, които формират облика ѝ. От изоставаща техника, към началото на второто хилядолетие, мозайката в България се развива в синхрон със световните процеси и се припокрива с почти всички направления на съвременното мозаечно изкуство. При направения паралел със световните явления в съвременната българска мозайка се отчита идентична проблематика и степен на развитие.

В предвид мащабите на страната и силно редуцирания брой на художници, работещи в тази област, на базата на изследването можем да отчетем съизмеримостта на българската мозайка със световните постижения.

Със своята многоплановост и безкрайни изразни възможности, съвременното мозаечно изкуство може да се определи като мозайка от направления, концепции и разнообразни форми на художествен изказ. В този смисъл българската мозайка е само малък тесар, но със своите регионални и национални особености обогатява световна мозаечната палитра.

ПРИЛОЖЕНИЕ А

Фактология, особености, процеси и приноси в ключови етапи от развитието на мозайката в световен и национален аспект

Комплексността и мащабността на изследването налагат приживждането на ключови примери и задълбочено проследяване на конкретни исторически процеси със съществено значение за формирането на облика на съвременната мозайка. Проследените и анализирани процеси, и особености в разгледаната фактология допълват и доизясняват, като внасят допълнителна конкретика в изследването.

Приложението дава възможност да се проследи и анализира развитието на изследването в исторически план, да се разгледа творчеството на отделни художници, структури, направления и да се коментират възгледите на други автори и критици по темата. По този начин допълва цялостната картина и изгражда ясна представа за появата и протичащите ускорени процеси в съвременното българското мозаечно изкуство.

ПРИЛОЖЕНИЕ Б

Технико-технологични параметри и особености на мозаечното изкуство

Приложението има за цел разглеждането и изясняването на технико-технологичната проблематика, съпътстваща научното изследване.

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

1. Дисертационният труд извежда за първи път в самостоятелна научна тема проблема за възникването, формирането и развитието на съвременната българска мозайка;

2. За първи път се осъществява комплексно технико-технологично изследване, касаещо характеристиката на материалите и особеностите на изпълнението на мозайките в България в периода 1950-2010 г.;

3. За първи път, аналитично и с конкретни примери, се поставя и извежда проблема за мястото и взаимовръзката на мозайката в естетически и технологичен аспект в комбинираните техники в българското изкуство;

4. Изкуството на мозайката в периода XVI - нач. XXI в., както и част от включените в дисертацията творби, обекти и автори, не са били предмет на проучване от българското изкуствознание което значително допринася за дисертабилността на изследването;

5. За първи път в България се осъществява проучване на мозаечния ансамбъл в катедралата „Св Петър” в Рим в контекста на генериращ фактор в развитието на мозаечното изкуство;

6. За първи път е направено комплексно проучване на процеса на създаване на обособена, специализирана, производствена и образователна структура, съпътстваща и влияеща върху еволюцията на мозайката;

7. За първи път е направено проучване и проследяване на процеса на проектиране и създаване на мозаечният комплекс в ПКСХП „Св. Ал. Невски”;

8. За първи път е изградена цялостна картина на мозаечното изкуство в България с ясно изведени тенденции и насоки на развитие с отчетена съизмеримост спрямо световните традиции и постижения. Изведена е цялостна линия в развитието на мозаечното творчество на български и световни автори;

9. В научният труд са разгледани специфични разновидности на техниката и отражението им в съвременната мозайката, които до този момент не са били обект на изследване в България;

ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

За целите на дисертационния труд е използвана библиография, която съдържа книги на български, руски, немски, италиански, френски, сръбски и английски език, статии и публикации, както и официални виртуални източници.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

- Стефанова, М., *Тенденции в съвременната мозайка* – Сборник материали от докторантска конференция 2011 в НХА, С., (под печат);
- Стефанова, М., *Римската мозаечна школа – център, диктуващ облика на мозайката през вековете* – „Светоклиментови докторантски четения”, СУ, 2013, С., (под печат);
- Стефанова, М., *Художествената украса на катедралата Св. Петър – генериращ фактор в развитието на мозаечното изкуство* – Християнство и Култура, 2013, С., (под печат);